

A R T Y K U Ł Y I R O Z P R A W Y

MARCIN WILK
Instytut Historii PAN

SPRAWCZOŚĆ W BADANIACH
NAD HISTORIĄ SPOŁECZNĄ DZIEWCZĄT
PRZYKŁAD MIĘDZYWOJENNEGO TARNOWA*

WPROWADZENIE. KU STUDIOM DZIEWCZĘCYM

Zapoczątkowane w XIX wieku procesy emancypacji kobiet, związane z demokratyzacją, modernizacją i indywidualizacją (Mędrzecki 2011), od kilku dekad stanowią przedmiot namysłu polskiej historiografii (*Dzieje kobiet...* 2014), w tym zwłaszcza historyków społecznych (Landau-Czajka 2015). Z opublikowanych dotychczas wyników badań wiemy, że przebieg tych procesów był mocno zróżnicowany w zależności od obszaru działania (np. Kempa 1996; Renz 2008) czy środowiska, którego dotyczył (np. Mędrzecki 2002; Szwarc 1995; Żarnowska 1995a). W Polsce, podobnie zresztą jak w wielu innych krajach Europy, metamorfozy te przyspieszyły w sposób szczególny po pierwszej wojnie światowej (Sierakowska 2021). W badaniach nad tą problematyką osobnym wątkiem jest refleksja nad społecznościami i kulturami dziewcząt międzywojennych. W tym nurcie mieści się tematyka podejmowana w tym tekście.

Adres do korespondencji: marcyn.wilk@gmail.com / mwilk@ihpan.edu.pl; ORCID: 0000-0003-2822-9010

* Artykuł powstał w ramach projektu badawczego nr 2021/41/N/HS3/02065, finansowanego przez Narodowe Centrum Nauki. Pierwotne założenia pracy zostały przedstawione na konferencji „Re: Start. Socjologia historyczna. Problemy, metody, rozwiązania” 8–9 X 2021 w Krakowie.

Posługiwać się tu będę kategorią „dziewczęta”, rozumiejąc ją jako określenie na zmienną w czasie, zróżnicowaną i złożoną (etnicznie, klasowo, kulturowo) grupę społeczną. Jakkolwiek w polskiej historiografii wiele kwestii związanych z kobietami i emancypacją jest już stosunkowo dobrze przebadanych (np. Kałwa 2001; Sierakowska 2003; Żarnowska 1995b), gros tematów wymaga bliższej uwagi. W przypadku młodszych kobiet dość dobrze opracowany jest aspekt organizacji oświaty (Miąso 1992) czy warunków podejmowania zajęcia zarobkowego (Żarnowska 2000). W badaniach używano jednak pojęcia „młodzież żeńska”, ewentualnie „panny”, „panienki”, „pensjonarki” czy „podlotki” (Szpak 2021, s. 295), co wynikało ze spojrzenia *top-down*. Gorzej reprezentowana była perspektywa *bottom-up*. Dopiero w ostatnim czasie przebija się do literatury bardziej kulturowa definicja dziewcząt, która mocniej podkreśla umowność dyskursów pedagogicznych czy religijnych, zwracając uwagę na samostanowienie dziewcząt i kobiet, możliwe i nie tak rzadkie nawet w warunkach reżimu norm obyczajowych czy społecznych (np. Moruzi 2012). Ważnym kontekstem są tu badania nad dziewczętami (*girlhood studies*) z powodzeniem uprawiane na polu socjologii czy kulturoznawstwa, raczkujące jednak dopiero wśród historyków i historyczek, zwłaszcza w Polsce (Stańczak-Wiślicz 2020). Otwierają one możliwość szerszego spojrzenia na społeczności dziewcząt, czerpiącego jednocześnie z bogatego dorobku historii oświaty, historii społecznej czy gospodarczej, choć szczególnie istotnym, nowym ich elementem jest refleksja także nad samą dziewczynością, na przykład w jaki sposób była konstruowana (*Modern Girl...* 2008; *Girlhood...* 2010). W historiografii anglosaskiej obie te kategorie — „dziewczęta” i „dziewczyńskość” — postrzega się w perspektywie długiego trwania (Jackson, Tinkler 2007). Jako początek modernistycznego rozumienia dziewczyność wskazuje się zjawiska końca XIX i początku XX wieku (Halls, Uprichard, Jackson 2017). Ważnym okresem dla rozwoju kultury dziewczynskiej są lata dwudzieste i trzydzieste, w skali globalnej wpływ na przemiany tego czasu ma między innymi rozpowszechnianie się kultury konsumpcyjnej (Schrum 2004) czy zmiana ról społecznych w obrębie relacji płci (Sierakowska 2019). Perspektywa historyczna akcentuje przemiany w czasie w obrębie tej grupy. Jak wynika z badań Roberta Kotowskiego (2013), znaczące zmiany można zaobserwować porównując pokolenie polskich dziewcząt wchodzących w dorosłość w pierwszych latach niepodległości z dziewczętami końca lat trzydziestych. Najmocniej uwidaczniają się te metamorfozy w dostępie do szkolnictwa średniego i wyższego (np. Miąso 1992; Perkowska 1994; Dutkowska 1995).

RAMY METODOLOGICZNE, CELE BADAWCZE, BAZA ŹRÓDŁOWA

W refleksji nad procesami emancypacyjnymi zróżnicowanej kulturowo i etnicznie społeczności międzywojennych dziewcząt Tarnowa skupię się na aspekcie sprawczości. Pojęcie to stosowane jest często przez badaczy społecznych, w tym również historyków społecznych (np. Johnson 2003; Callinicos 2009). Wśród istotnych i popularnych na gruncie polskiej myśli socjologicznej autorów sprawczości często wskazuje się Anthony'ego Giddensa i Pierre'a Bourdieu (zob. Kolasa-Nowak 2020). Pierwszy z wymienionych, autor teorii strukturacji, wskazuje na struktury jako element ograniczający działania jednostki, podkreśla też znaczenie refleksyjności (Giddens 2003). Bourdieu (2005) z kolei kładzie nacisk na społeczną genezę sprawczości, wskazując, że struktury stanowią element nieuświadomionych dyspozycji do myślenia i działania. Tak zdefiniowana sprawczość staje się przedmiotem refleksji nad sytuacją kobiet w obrębie badań feministycznych (np. Koditschek 2002; Clegg 2006) i bywa wykorzystywana również w badaniach nad problematyką dziewczęcą (Bettie 2014).

W niniejszym tekście sprawczość utożsamiana jest z podmiotowością i wiąże się z emancypacją, otwierając tym samym na poszukiwania przejawów mówienia przez dziewczęta własnym głosem i realizowania przez nie własnych pragnień. Tak rozumiana dyspozycja była badana już wielokrotnie w różnych kontekstach uwzględniających przemiany kobiet, pracy i rodziny, a współcześnie także w obrębie badań nad dziewczętami (Mitchell, Reid-Walsh, Kirk 2008). Na gruncie historii społecznej przykład stanowić tu może praca *Women, Work, and Family* (Tilly, Scott 1978). Autorki studium, choć nie używały *explicite* kategorii sprawczości, zbadały wpływ industrializacji na wzorce społeczne zachowań kobiet we Francji i Wielkiej Brytanii od połowy XVIII do połowy XX wieku. Szczególną uwagę poświęciły roli kobiet w obrębie rodziny, ale także na rynku pracy, podkreślając, że wszystkie te trzy kategorie — kobieta, rodzina, praca — są istotne dla badań procesów emancypacyjnych. W ostatniej, trzeciej części książki, skoncentrowanej na industrializacji przełomu XIX i XX wieku, a potem na przemianach społecznych i gospodarczych będących rezultatem Wielkiej Wojny, wskazały nie tylko na coraz większą obecność kobiet na rynku pracy czy rosnącą szansę samorealizacji, ale również na ograniczenia w tym zakresie. Na gruncie polskiej historiografii do podobnych wniosków doszła Anna Żarnowska (2000), badając warunki podejmowania pracy przez kobiety ze środowisk robotniczych i inteligenckich zamieszkałe na ziemiach polskich na przełomie XIX i XX wieku. Podkreślić tu wypada, że badania historyczne nad dziewczętami stanowiły i nadal stanowią wyzwanie.

Z jednej strony należy uwzględnić ruchome ramy wiekowe, a z drugiej — różnicujące wewnętrznie społeczność kategorie, płeć, przynależność etniczną, ale i warunki ekonomiczne (Bruce 2014).

Celem moim jest tu odpowiedź na pytanie, w jaki sposób dziewczęta międzywojennego Tarnowa mogły być sprawcze. Analizę dyskursów określających ramy funkcjonowania dziewcząt w społeczności międzywojennego Tarnowa, opartą na wybranych przykładach ilustrujących możliwości podejmowania przez aktorki społeczne działań zgodnie z własną wolą, poprzedza próba określenia struktury społecznej dziewcząt i jej przemian w międzywojennym mieście. Przynależność do różnych środowisk często determinowała określone zachowania i podporządkowanie określonym normom. W kolejnej części tekstu analizuję wybrane przykłady odsłaniające lokalną specyfikę różnych zjawisk. Należy przy tym podkreślić, że choć skupiam się na Tarnowie i źródłach dotyczących tego miasta, to przedstawione przykłady często stanowią ilustrację przemian modernizacyjnych i emancypacyjnych dziewcząt również na innych obszarach państwa, regionu, a czasem również globu.

Bazę źródłową analiz stanowiły przede wszystkim wybrane numery czasopism wydawanych w międzywojennym Tarnowie i dotyczących spraw lokalnych. Miasto w tamtym czasie oferowało spektrum tytułów prasowych skierowanych do różnych środowisk, przy czym rozmaity był zasięg tych pism, z wyraźnie uprzywilejowaną pozycją periodyków polskich i katolickich, zwłaszcza w drugiej połowie lat trzydziestych (Wilk 2021). Istotnym kryterium wyboru danego czasopisma była obecność tematyki bezpośrednio związanej z życiem codziennym dziewcząt i młodych kobiet. Do tytułów w dużej mierze spełniających ten warunek z pewnością można zaliczyć wydawany w latach 1936–1939 przez Katolickie Stowarzyszenie Kobiet miesięcznik „Własnymi siłami”. Znaczącym ograniczeniem tego źródła był jednak krótki czas istnienia, a także fakt, że periodyk ten reprezentował jedynie katolicką część społeczności miasta. Mając na względzie przemiany miasta i jego etniczną różnorodność, w badaniach wykorzystałem również inne tytuły prasowe, protokoły szkolne, a także dane statystyczne oraz egodokumenty, w tym niepublikowane wspomnienia Marii Piechotki, z domu Huber (2013).

Analizowałem trzy obszary funkcjonowania aktorek społecznych: dom, szkołę i organizacje młodzieżowe. Skoncentrowałem się na wybranych aspektach życia codziennego. W artykule znalazło się również miejsce na klasyczny w badaniach nad sprawczością (np. McRobbie, 1978) wątek warunków podejmowania zajęcia zarobkowego. Przedstawiam tu wyniki badań wstępnych.

SPOŁECZNOŚĆ DZIEWCZĄT NA TLE STRUKTURY ETNICZNEJ
I SPOŁECZNEJ MIĘDZYWOJENNEGO TARNOWA

Międzywojenny Tarnów pod wieloma względami był typowym miastem średniej wielkości, ośrodkiem, który z jednej strony stanowił centrum dla okolicznych wsi, a z drugiej — był prowincją, nie tylko w skali kraju, ale i regionu (Simche 1930). Z tego względu w mieście silnie współegzystowały, a z czasem i ścierały się, dwa żywioły — nowoczesny (modernistyczny) oraz posttradycyjny (Mędrzecki 2019, s. 141).

To trzecie — po Lwowie i Krakowie — miasto w dawnej Galicji w międzywojniu przechodziło gwałtowny rozwój. Według statystyk jego ludność wzrosła z 35 347 w 1921 roku do ok. 55 642 tuż przed wybuchem drugiej wojny światowej (*Drugi...* 1938; *Tarnów...* 1983), przy czym młodzież niemal przez cały okres stanowiła istotną część miejskiej populacji, czyli ok. 17%. Stawiało to Tarnów w czołówce miast średniej wielkości w Polsce, jeśli chodzi o odsetek młodych ludzi (Wilk 2021). Dane statystyczne z roku 1931 wskazują, że spośród 44 927 mieszkańców 7637 zaliczyć można było do młodzieży, czyli do grupy osób między 14. a 21. rokiem życia. Rzeczywista wielkość badanej społeczności mogła się różnić jednak przede wszystkim ze względu na fakt, że nie wszyscy pracujący lub uczący się byli ujmowani w statystykach. Gros młodzieży dojeżdżało lub dochodziło z pobliskich miejscowości (Simche 1930).

Precyzyjne szacunki liczby młodzieży żeńskiej są jeszcze bardziej skomplikowane w świetle poczynionych wcześniej uwag. Przyjęta tutaj kulturowa definicja społeczności nie pozwala jednoznacznie określić przedziału wiekowego tak, by precyzyjnie wyodrębnić dziewczęta. W polskiej historiografii (np. Kotowski 2013) przyjmuje się, co prawda, że początek okresu dziewczęcego to 12–14 rok życia, co związane było między innymi z ustaniem obowiązku szkolnego. Zgodnie z prawem przejętym po ustawodawstwie zaboru austriackiego dziewczęta mogły zawierać małżeństwo już w wieku 14 lat, ale do 21 roku życia musiały uzyskiwać zgodę ojców (Pietrzak 2000, s. 82). Okres dziewczęcy miałby więc trwać około 7–9 lat. Dane te należy jednak traktować umownie. Na przykład wedle sprawozdań szkolnych wiele dziewcząt, nie tylko w seminariach nauczycielskich, uczyło się w szkołach po ukończeniu 21 roku życia (*Sprawozdanie...* 1920, k. 15).

W badanym okresie wskazać należy dwa pokolenia młodzieży żeńskiej, dość znacząco różniące się między sobą pod wieloma względami (Wapiński 1991; Wielecki 1990). Pierwsze pokolenie to młodzież wchodząca w niepodległość jako nastolatki — dziewczęta i młode kobiety urodzone

w końcówce XIX wieku i na początku XX wieku. Funkcjonowanie tej grupy jest ściśle związane z warunkami społeczno-kulturowymi pierwszych lat po Wielkiej Wojnie, ale oznacza również większe możliwości działania w obrębie struktury państwowej. W kształtowanie kultury obywatelskiej dziewczęta włączone są pośrednio, jako przyszłe wyborczynie, co wiązało się z przyznaniem kobietom praw wyborczych w 1918 roku. Drugie pokolenie, czyli pokolenie urodzone, a przede wszystkim wychowane w Polsce niepodległej — to młodzież żeńska w metryce urodzenia mająca lata 1915–1925. Kształtuje ją między innymi mocniejszy wpływ kultury masowej (np. kina), ale także skutki kryzysu gospodarczego.

Podobnie jak wiele innych ośrodków miejskich w Polsce przedwojennej Tarnów zamieszkiwany był przez społeczność polską i żydowską, przy czym liczebność żydowskiej grupy etnicznej rosła wraz z upływem lat (*Tarnów...* 1983, s. 420). O ile jednak w 1921 roku ok. 33% Żydów było narodowości polskiej, o tyle w 1936 roku — wedle ewidencji miejskich — narodowość polską deklarowało tylko 25% z nich (*Drugi...* 1938). Zdecydowana większość społeczności żydowskiej żyła osobno, obok społeczności chrześcijańskiej, jednocześnie miasto — poprzez agendy kultury, szkolnictwo, ale również samorząd — sprzyjało wchodzeniu we wzajemne relacje, co zarówno rodziło konflikty, jak i było okazją do nawiązywania współpracy (Wierzcholska 2013). Napływ żydowskiej ludności do miasta nie był charakterystyczny tylko dla tego ośrodka. W przekonaniu wielu żydowskich osadników miasta stanowiły przestrzenie bezpieczniejsze do życia (Simche 1930, s. 52).

Z danych statystycznych uwzględniających ludność czynną zawodowo wynika, że międzywojenny Tarnów należał do miast robotniczych, z istotnym udziałem inteligencji i drobnomieszczactwa. Analiza porównawcza danych z lat 1921 i 1931 uwzględniających podział ludności miasta według wykonywanego zajęcia zawodowego skłania do wniosku, że Tarnów był atrakcyjny dla robotników (wzrost z 6136 osób w 1921 r. do 10261 w 1931 r.), ale również przyciągał burżuazję i właścicieli zakładów zatrudniających obce siły najemne (wzrost z 524 osób do 1019). Na podobnym procentowo poziomie utrzymywał się natomiast udział w strukturze ludności czynnej zawodowo grupy inteligenckiej i duchowieństwa oraz drobnomieszczactwa (*Drugi...* 1938).

Obok młodzieży pochodzenia robotniczego, burżuazyjnego, rzemieślniczego w mieście uczyła się i pracowała młodzież pochodzenia wiejskiego. Dla wielu młodych ludzi, poszukujących pracy czy kształcących się, Tarnów — będący w przeszłości miastem prywatnym (Szczygieł 2016) — mógł stanowić pewnego rodzaju ośrodek transferowy, przystanek w dro-

dze między wsią czy miasteczkiem a dużym miastem (Simche 1930). Sam Tarnów jawić się mógł także jako miasto otwarte na nowoczesny świat. Poza szkołami średnimi funkcjonowała tu infrastruktura kulturalna, na przykład kinoteatr „Marzenie” (Włodek 2013), istniały również możliwości zaangażowania w życie publiczne, a zachodzące w całym kraju procesy „powolnej modernizacji”, jak określiła to Joanna Dufurat (2020), otwierały te drogi również dziewczętom i kobietom. Jednocześnie wielu mieszkańców żyło wedle starego porządku postradycyjnego, którego rzecznikiem często była opinia publiczna krytycznie odnosząca się do przemian (Wilk 2021). Młodzież, w tym w szczególności dziewczęta, będąca konsumentem nowoczesnej kultury mogła odgrywać rolę nie tylko zwiastuna, ale i nośnika zmian.

WPŁYW ŚRODOWISKA DOMOWEGO I RODZINNEGO

Dom i rodzina stanowiły ważne środowisko socjalizacji dziewcząt (Samsel 2009). W domach katolickich w Tarnowie — podobnie jak w wielu innych miastach — dziewczęta były przygotowywane do przyszłej roli żony i matki. „Istotą życia rodzinnego jest trwałość instytucji małżeńskiej” — pisała publicystka na łamach „Własnymi siłami” (Jordanowa 1937b). Pówtarzano, że małżeństwo jest instytucją o uświęconym charakterze, a więc taką, której żadne ludzkie i pojedyncze decyzje nie powinny rozwiązywać. Powodzenie tak widzianej relacji często było związane z poczuciem odpowiedzialności za państwo i naród. Macierzyństwo było w tym świetle obowiązkiem, nie wyborem (Walczevska 1999). W podobnym kierunku — przygotowania do przyszłej roli żony i matki — przebiegały procesy socjalizacyjne w wielu religijnych domach żydowskich. Obok tak formułowanych wizji kobiecości funkcjonowały też w dwudziestoleciu nurty socjalizacji w kierunku wychowania przyszłych nowoczesnych żon i matek, których wizerunki były propagowane na łamach pism kobiecych (Stańczak-Wiślicz 2013).

Dziewczęta nie zawsze ulegały jednak planom wychowawców. Bunt przeciwko normom obyczajowym zdarzały się, co również przekładało się na to, że dziewczęta coraz częściej wybierały inne, alternatywne, formy realizowania relacji intymnych (Croner 1937). Zjawisko to było charakterystyczne dla wielu większych ośrodków miejskich w międzywojennej Polsce. Wykorzystane w badaniach źródła o charakterze osobistym nie pozwalają odtworzyć, jak funkcjonowało ono w Tarnowie. Echa takich potencjalnych wyborów i oporu wobec tradycyjnego modelu wychowania można jednak wyczytać w publicystyce. W 1938 roku zauważano na przykład, że

„najlepiej nieraz wychowana dziewczynka — daje się ponieść uczuciom, które nią owładną, nie słucha żadnych perswazji i żadnych tłumaczeń matki czy ojca i pozwoli się tym wpływom wykorzystywać” (Dmochowska 1938).

Inną konsekwencją wspomnianej tutaj socjalizacji ku przyszłej roli matki i żony było wychowanie dziewcząt w oparciu o genderowe wyobrażenia różnicy płciowej (Hausen 2010). Podział oczekiwanych zachowań był wyraźny, chociaż w rzeczywistości dziewczęta mogły dokonywać samodzielnych decyzji, na przykład przejmując zachowania przypisane jako charakterystyczne dla płci przeciwnej. W analizowanym egodokumencie można natknąć się na ślad takiego buńczucznego aktu. Autorka wspomnienia w latach trzydziestych — wbrew oczekiwaniom i wiedzy nabytej w środowisku domowym — chodziła po drzewach i czytała historie z Dzikiego Zachodu. Zachowywała się zatem w sposób, który był uznawany w społeczeństwie za normę postępowania chłopców (Piechotka 2013, s. 66–67).

Na przełomie XIX i XX wieku, a potem w okresie międzywojennym, rodzina uległa przekształceniom, co miało istotny wpływ na zachowania, wybory życiowe i warunki funkcjonowania wielu domów (Sierakowska 2020). Gospodarstwa prowadzone były przy istotnym udziale różnych zatrudnionych osób, najczęściej kobiet, służących, które znacząco wpływały na zmianę rozumienia przez członków rodziny tego, co się kryje pod pojęciem „dom”. Wspomina o tym Maria Piechotka (Huber), córka inżyniera tarnowskiego, która w spisany dla rodziny dokumencie, obok swojej siostry i rodziców, do tarnowskiego domu wlicza „ciotkę” czy „służącą” (Piechotka 2013, s. 20). W domu tak rozumianym mogło się więc zdarzyć — i zdarzało często — że dziewczyna oznaczała z jednej strony córkę, a z drugiej — służącą, w podobnym wieku, choć na innych zasadach funkcjonującą. Na przykład dla wielu starszych dziewcząt dom i środowisko rodzinne odgrywało rolę zaplecza materialnego, przy czym w przypadku pracujących jako służące dom oznaczał również miejsce bezpłatnej czy nisko płatnej pracy (Shelton 2006).

W większości wypadków władający w domach funduszami ojcowie opłacali edukację, finansowali również inne przedmioty lub przedsięwzięcia. Rola ojców mogła być w tym sensie istotna. Warunki materialne środowiska domowego mogły się przekładać nie tylko na perspektywy życiowe dziewcząt, ale również na podjęcie aktywności w mieście, na przykład uczestniczenie w potańcówkach organizowanych w stanowiącym swoiste centrum kultury Tarnowa kinoteatrze „Marzenie” (Włodek 2013). Ta swoista władza ojców często rozciągała się poza obszar domu. Nawet

mieszkająca poza rodzinnym miejscem dziewczyna poprzez zależność finansową mogła być wciąż pod kuratelą krewnego. Wyprowadzka jednak często oznaczała pozyskanie lub poszerzenie się autonomii. Dotyczyło to zresztą nie tylko uczących się, ale także służących. Jakkolwiek więc zamieszkanie w obcym domu, na stacji czy w internacie oznaczało przyjęcie nierzadko surowego kodeksu obowiązujących w danej przestrzeni obyczajów, możliwe było też poszerzanie sfery indywidualności. Jak trafnie zauważyła Anna Żarnowska (1994), wyprowadzenie się z domu oznaczało często możliwość oddzielenia swojej prywatności od prywatnej sfery życia rodzinnego.

Socjalizacja w kierunku wychowania przyszłej matki i żony narzucała w sposób niemal jednoznaczny powściągliwość seksualną, ale wypada spytać, czy oczekiwania te były przez dziewczęta spełniane. Niestety wykorzystane w badaniach źródła mówią oszczędnie albo wcale na tematy związane z intymnymi praktykami. Wynika to zapewne z obowiązującej wówczas normy tabuizującej te kwestie. Prasa o wiele częściej pisze kontekstowo o tej tematyce w tonie paniki moralnej. W perspektywie wielu tekstów zamieszczanych w czasopismach katolickich czy żydowskich Tarnów, miasto gwałtownie się modernizujące, jawił się jako obszar zagrożenia, konkurencyjny wobec domu rodzinnego, traktowanego z kolei jako bezpieczna przestrzeń. „Miasto daje nie tylko zarobek, niesie ze sobą nie raz i upadek dla młodego dziewczęcia. Dla córki wykształconej czy nie, dla zamożnej czy biednej — miasto jest niebezpieczeństwem” — przestrzegano na łamach katolickiego miesięcznika dla kobiet (Jordanowa 1937a). W ten oto sposób miasto dla wielu dziewcząt, zwłaszcza pochodzących z obszarów wiejskich, okazywało się szansą na poszerzenie albo nawet pozyskanie pewnej autonomii.

ROLA SZKOŁY I ORGANIZACJI MŁODZIEŻOWYCH

Jakkolwiek Tarnów cieszył się renomą ośrodka, w którym szkolnictwo średnie stało na dość wysokim poziomie, wyraźnie zaznaczały się różnice w dostępie do edukacji. W szczególnym stopniu dotyczyło to podziałów ze względu na płeć. Mimo przeobrażeń po 1919 roku zmierzających ku upowszechnieniu tego etapu kształcenia (Miąso 1992) szkoła średnia w przypadku tarnowskich dziewcząt, ale także dziewcząt w kraju w ogóle, wciąż była przywilejem. Chłopcy z różnych względów mieli o wiele większe szanse na zdobycie średniego, a w perspektywie — i wyższego wykształcenia. W Tarnowie młodzież męska mogła na przykład wybierać jedno spośród trzech gimnazjów publicznych, dziewczęta miały natomiast

do dyspozycji albo szkoły zawodowe, albo prywatne placówki, w tym wspomniane już, prestiżowe i elitarne, Urszulanki (Rogozińska 2001). Dodać też należy, że — mimo możliwości ujednoczenia programu nauczania — analizy sprawozdań szkolnych wskazują, iż dostęp do wiedzy nie był równościowy. Na przykład zajęcia dotyczące chorób przenoszonych drogą płciową były prowadzone tylko dla chłopców.

Poważną barierą dla wielu dziewcząt i wyzwaniem logistycznym były opłaty za kształcenie, chociaż warto podkreślić, że sytuacja ta mogła się różnicować w zależności od przynależności do środowiska czy grupy zawodowej — na przykład urzędnicy kształcący swoje dzieci dostawali zwrot połowy poniesionych kosztów (Miąso 1992, s. 51). Możliwości kształcenia na poziomie średnim czy zwłaszcza dalszej edukacji były jednak wciąż mocno zależne od zasobów społecznych czy materialnych. Na przykład Maria Huber, urodzona w 1920 roku córka inżyniera, miała możliwość uczenia się w prestiżowym liceum Urszulanek (Piechotka 2013). Dawało jej to w przyszłości wstęp na studia uniwersyteckie, co — jak pokazują statystyki — nie było powszechną praktyką, nawet wśród rodzin inteligentnych (Perkowska 1994).

Mimo rozmaitych trudności i przeszkód wraz z upływem czasu wzrastał odsetek dziewcząt kształcących się w szkołach średnich. Jednocześnie sam fakt wejścia na drogę edukacji na średnim szczeblu otwierał przed dziewczętami różne możliwości na przyszłość i stanowić mógł ważny element poczucia sprawczości co do wyboru drogi życiowej. Gimnazja żeńskie w pierwszym dziesięcioleciu uległy, jak stwierdza Józef Miąso (1992, s. 52), „dość gruntownej modernizacji, nie tylko pod względem organizacyjnym i programowym, lecz i wychowawczym. Z dawnej szkoły nauczającej przekształciły się w typ szkoły pracy i życia. Poszerzał się zakres swobody uczennic, tak wąski przecież w dawnych pensjach”. Zaznaczyć należy, że wejście w orbitę oddziaływania szkoły na ogół nie oznaczało zerwania ze środowiskiem domowym. Nie tylko postulatem wielu koncepcji pedagogicznych międzywojnia, ale i elementem polityki państwa, była ścisła współpraca domu ze szkołą, co wynikało między innymi z przekonania, że rodzina wciąż stanowi najważniejsze środowisko, w którym zachodzić powinien proces wychowawczy (Jakubiak 1997). W praktyce szkoła była jednak ważną instytucją kształtującą nowe wzorce zachowań i często poszerzającą obszar wpływów wychowawczych. Stanowiła także element ważny w procesie socjalizacji (Landau-Czajka 2015).

Wybór szkoły — o ile w ogóle był możliwy — nie zawsze pokrywał się z indywidualnymi zainteresowaniami dziewcząt. Niektóre z nich kwestionowały sposób funkcjonowania i organizację instytucji. Przejawiało się to

na przykład w opuszczaniu zajęć. W jednym z felietonów zamieszczonych w 1938 roku na łamach czasopisma młodzieży szkół średnich „Świt” sportretowana została taka właśnie uczennica, która postanowiła nie przyjść na pierwszą lekcję w szkole, bo wolała spędzić miło czas („Maryna” 1938). I chociaż puenta tekstu *Joanna wpadła* zamieszczonego w redagowanym pod czujnym okiem nauczycieli periodyku zmierza do potępiania tego typu praktyk, z treści wyraźnie wynika, że uczennice decydowały się na taką aktywność.

Edukacja dziewcząt zasadniczo była nakierowana na cele praktyczne. Tarnów nie wyróżniał się tym na tle innych ośrodków, na przykład z województw centralnych (Mędrzecki 2002). Ze względu na projektowane w wyobraźni społecznej przekonanie dziewczęta często były kształcone na kierunkach humanistycznych. Taki profil miał na przykład zespół szkół urszulanek. Przede wszystkim jednak, jak wynika z analiz statystyk sprawozdań szkolnych, gros dziewcząt uczyło się w szkołach o charakterze zawodowym czy w seminariach nauczycielskich, co przekładało się na wzrost udziału kobiet w szkolnictwie powszechnym (Piotrowska-Marchewa 2020, s. 344). Jakkolwiek wciąż problematyczny społecznie był dostęp do edukacji na wyższym poziomie i kariery akademickiej (Perkowska 1994), dla wielu dziewcząt — zwłaszcza ze środowisk wiejskich — zawód nauczycielki oznaczał awans społeczny (Simche 1930). Jeszcze silniejszą rolę w budowaniu poczucia sprawczości odgrywać mogły szkoły zawodowe. Szkoły handlowe na przykład — w Tarnowie funkcjonowała Krajowa Szkoła Kupiecka, przekształcona potem w Krajową Szkołę Handlową — umożliwiały podjęcie pracy zarobkowej w bardziej zróżnicowanych obszarach, nie tylko jako służące (Chyra-Rolicz 2013). Praca mogła kojarzyć się dziewczętom z początkiem autonomii. Jak pisano bowiem w 1933 roku na łamach tarnowskiego popularnego „Hasła”, zachęcając do kształcenia w tego typu szkołach: „Rok rocznie opuszczają szkołę zawodową absolwentki z żalem, ale otuchą, że teraz zdobędą tak upragnioną niezależność i możliwość pracy” (Kotlarska 1933).

Szkoły rzeczywiście mogły dać i w istotny sposób dawały dziewczętom przestrzeń autonomii, z czego zdawali sobie sprawę wychowawcy i nadzorcy, kontrolując aktywności pozaszkolne. Na przykład w protokołach Prywatnej Szkoły Zawodowej Żeńskiej z 1926 roku można znaleźć następującą wzmiankę: „Zbliża się obecnie pora tańców; trzeba przypomnieć uczennicom, że nie wolno im brać udziału w żadnych publicznych zabawach, nie wolno chodzić im do kina, tylko na przedstawienia szkolne. Gdyby się chciały uczyć tańców, muszą prosić o pozwolenie, muszą donieść, gdzie będą się te lekcje odbywały, kto będzie uczył, w jakiej po-

rze dnia i muszą tworzyć swoje kółka szkolne” (*Księga protokołów...* 1934, k. 12). Ze źródła o charakterze osobistym wiadomo, że dziewczęta wcale nie musiały ulegać zakazom w tym względzie, zarówno uczestnicząc w seansach filmowych, jak i tańcach, które były zresztą jedną z form rozrywki i nawiązywania relacji intymnych (Piechotka 2013, s. 70).

Zwraca uwagę, że przedmiotem zainteresowania pedagogów jest właśnie taniec czy kino, których rola w kształtowaniu nowych postaw społecznych czy definiowaniu ról płciowych była w tamtym czasie olbrzymia (Schrum 2004). Instytucje związane z „nową kulturą” często stanowiły — jak w przypadku tarnowskiego „Marzenia” — swoiste centrum kultury. Młodzież mogła nie tylko zobaczyć na ekranie gwiazdy kina światowego — Polę Negri czy Gretę Garbo — ale również uczestniczyć w uroczystościach czy potańcówkach (Włodek 2013). Doświadczenie filmowe mogło też pomóc w poszukiwaniu własnej tożsamości. W dokumentach osobistych niektórych dziewcząt podkreślana jest rola kina jako miejsca kształtowania emocjonalności (Piechotka 2013, s. 34). Kultura popularna — zgodnie zresztą z tym, co uważają niektóre badaczki, na przykład Angela McRobbie (McRobbie, Garber 1991) — służyła nie tylko w Polsce jako forma oporu i sprzeciwu wobec tradycyjnego porządku. Kino jako miejsce było przejawem życia miejskiego, stając się w przypadku takich ośrodków jak Tarnów magnesem dla młodzieży. Uczestnictwo w życiu kulturalnym oznaczało podziwianie gwiazd światowego kina na lokalnym ekranie, lekturę prasy, książek, słuchanie radia, a wreszcie nowe mody oraz style ubioru, które były manifestacją nie tylko młodzieńczego buntu, ale również innego postrzegania rzeczywistości, a także wyrażeniem własnego głosu. „Wychożąc z kina — wspomina jedna z tarnowskich dziewcząt — pod takt granej melodii, na świat błyszczący w słońcu, po wiosennym deszczu, nie szłam, ale unosiłam się w powietrzu na falach jakiegoś nie znanego mi dotąd rozkosznego piękna” (Kierońska-Potępa 1989, s. 53). Modernistyczne praktyki często przenikały do świadomości opinii publicznej poprzez prasowe opowieści o rozwodach gwiazd i stawały się w ten sposób nowymi, alternatywnymi wzorcami biegu życia. W ten oto sposób kultura masowa w międzywojniu mogła stanowić element wzmacniający poczucie sprawczości.

Katolicka publicystka negatywnie oceniała wpływ szkoły, pisząc, że „niestety zgubne dziś obserwujemy skutki wychowania w tej szkole liberalizmu i bezbożnictwa, jakim tchną dzisiejsze prądy pedagogiczne” (Dmochowska 1938). Jednym z niekorzystnych dla Kościoła katolickiego skutków poszerzania się autonomii dziewcząt w szkole było zwalnianie się z lekcji religii (*Księga protokołów...*, 1934, k. 14). W istocie szkoła mogła być zarzewiem usamodzielniania się myśli dziewcząt, choć należy pamiętać,

że nadal głównym celem była socjalizacja w kierunku wychowania do roli przyszłych matek. W pierwszych latach powojennych dochodziło do tego jeszcze wezwanie wyrażane przez pedagogów i akcentowane patriotycznym obowiązkiem potencjalnej gotowości „pójścia drogą ciernistą, drogą poświęcenia dla ojczyzny” (*Księga protokołów...*, 1919, k. 5).

Szkoła średnia często umożliwiała dziewczętom sprawdzenie się w działalności w sferze publicznej. Dziewczęta pojawiały się w przestrzeniach dotychczas dla nich mało lub zupełnie niedostępnych, co przejawiało się również w powolnie wzrastającej widzialności, a nawet udziale dziewcząt (i kobiet) w życiu publicznym, czasem nawet w zajmowaniu kluczowych funkcji. Przykładem mogą być redakcje gazet, jak choćby tarnowskie czasopismo Prywatnego Seminarium Nauczycielskiego Żeńskiego „Złota Nić”. Jego redaktorka odpowiedzialna, Stefania Łacka, została później redaktorką pisma diecezjalnego „Nasza Sprawa” (*Bogu...*, s. 47–50, s. 67–89). Oczywiście zakres autonomii w redakcji był mocno ograniczony i wyznaczony potrzebami szkoły czy diecezji, ale redaktorka często miała wpływ na formę przekazu i konkretne treści.

Udziałowi dziewcząt w życiu publicznym sprzyjało również prawo dopuszczające kobiety do startu w wyborach. Opinia publiczna różnie postrzegała obecność kobiet w życiu politycznym, ale zdarzały się też słowa zdecydowanej zachęty. Na łamach popularnego „Hasła” w 1928 roku o kobiecych komitetach wyborczych pisano w tonie, który nie tylko odwoływał się do obywatelskiego obowiązku, ale też wskazywał na ambicje Tarnowa: „Może w Tarnowie wzorem Warszawy i Lwowa powstanie też kobiecy komitet wyborczy. Byłby to pożądaný przejaw wykorzystania przez kobietę prawa obywatelskiego, nadanego przez konstytucję, która przecież nadaje nie tylko prawa, ale i obowiązki” (Stf. Ż. 1928)

Szkoła dla wielu dziewcząt była również miejscem, w którym stykały się — często po raz pierwszy — z organizacjami młodzieżowymi. Do tych najbardziej wpływowych — przynajmniej pod względem liczebności, ale i aktywności — zaliczyć należy Katolickie Stowarzyszenie Młodzieży Żeńskiej, Związek Harcerstwa Polskiego czy Związek Strzelecki (Żychowska 1983). Charakter działalności organizacji tego typu często nie tyle dawał autonomię, ile sprzyjał poczuciu sprawczości. Badaczka harcerstwa Ziemi Tarnowskiej pisze nawet w tym kontekście o swoistej „kobiecej rewolucji”, wspominając o organizowanych przez harcerki koloniach, na których korzystano z budynków szkolnych, dworskich, a nawet mieszkań prywatnych. Tak się działo na przykład, gdy Maria Vetulani, córka inżyniera, przyboczna hufca żeńskiego w Tarnowie, korzystała z gościny u krewnych w Witowicach Dolnych koło Nowego Sącza (Żychowska 1992, s. 77). In-

nym przykładem było angażowanie pod koniec lat trzydziestych dziewcząt w działania nakierowane na obronę przeciwlotniczą (Markowska 1939).

W mieście — podobnie jak w innych tego typu ośrodkach o podobnej strukturze etnicznej — funkcjonowały także organizacje żydowskie, na przykład Organizacja Kobiet Narodu Żydowskiego „Wizo”, z jej spotkaniami kierowanymi specjalnie do młodzieży żeńskiej. Organizacje te często służyły socjalizacji politycznej, a czasem agitacji (Kijek 2020). Młodzież była w ten sposób wciągana w politykę (Czapliński 1982, s. 206) i, co szczególnie ciekawe, po części traktowana jak dorosła, na przykład gdy chodziło o zaangażowanie w ruch komunistyczny (Zieliński 2013). W przypadku dziewcząt i młodych kobiet miało to znaczenie szczególne. Kobiety wciąż były słabo reprezentowane w życiu publicznym. Równocześnie ich zaangażowanie w tej sferze było szeroko komentowane, zarówno przez entuzjastki, jak i sceptyczne wobec przemian ról kobiecych działaczki (Dufurat 2013), co jednak nie zniechęcało niektórych dziewcząt do zabierania głosu na społecznej agorze.

WARUNKI PODEJMOWANIA ZAJĘCIA ZAROBKOWEGO

Jak przed laty zwracała uwagę Anna Żarnowska (2000), różnice w dostępie dziewcząt do edukacji i przejściu cyklu edukacyjnego, związane z przynależnością społeczno-zawodową ich rodzin, przekładały się bezpośrednio na rozmaite motywacje przy podejmowaniu pracy zarobkowej i na różne modele realizowania ambicji zawodowych. Sam fakt podejmowania pracy przez dziewczęta był elementem przemian emancypacyjnych. W jednym ze wspomnień dziewczyny urodzonej pod Tarnowem pojawia się informacja o poszukiwaniu pracy zaraz po maturze, „aby odciążyć wyczerpanych finansowo rodziców”. Autorka tej opowieści podkreśla, że „praca to było marzenie, na którego spełnienie czekało się czasem kilka lat” (Kierońska-Potępa 1989, s. 58).

Praca nie zawsze była jednak upragnionym celem, często bywała koniecznością. Badania dokumentów szkolnych wykazują, że wiele dziewcząt musiało przerywać naukę przed ukończeniem całego cyklu. Źródła nie przynoszą odpowiedzi na pytanie o powody rezygnacji z nauki. Przypuszczalnie mogły nimi być problemy z płatnością za szkołę czy konieczność podjęcia pracy domowej w pełnym wymiarze godzin, zwłaszcza przez dziewczęta dojeżdżające spoza miasta.

Jak wiemy z badań dotyczących obszaru całego kraju, praca zawodowa kobiet, zwłaszcza w środowisku robotniczym, nie powodowała wzrostu prestiżu (Żarnowska 2000, 1995b; Mierzecki 1995). Wedle szacunków

opartych na spisach ludności z lat 1921 i 1931 oraz danych zgromadzonych w mieście najczęstszym zajęciem zarobkowym podejmowanym przez dziewczęta była służba domowa (Kuciel-Frydryszak 2018; Urbanik-Kopec 2018). Szacuje się, że w 1931 roku liczba służących w Tarnowie wynosiła 2680 — większość z nich stanowiły kobiety. Blisko 90% służących mieszkało u pracodawców. We wspomnieniu pisanym przez członkinię rodziny pracodawców służące traktowane są jako członkinie domu (Piechotka 2013), ale w gruncie rzeczy ich funkcjonowanie mogło mieć charakter liminalny. Służące były zawieszane między dwoma światami — z jednej strony zależne od pracodawcy, z drugiej — dysponowały pewną przestrzenią do podejmowania własnej inicjatywy. Dziewczęta zostawały służącymi na długo, często dożywały w tej roli późnych lat. Zostanie służącą było najczęściej koniecznością, nie wyborem, chociaż właśnie w dwudziestoleciu międzywojennym rozwój szkolnictwa zawodowego umożliwił podjęcie innej pracy zarobkowej, na przykład jako sprzedawczynie.

Nie dysponujemy dokładnymi danymi uwzględniającymi zarobki dziewcząt, chociaż możemy założyć, że nie były to wielkie sumy. W kronice miejskiej tygodnik „Hasło” donosił w 1927 roku o służącej, która „chciała być elegantką i skradła swemu chlebowodawcy sukien, płaszczów, bucików, koszul i wszelkiego przyodziewu” (Kronika 1927). W wielu przypadkach zarobione pieniądze umożliwiały jednak wydatki na potrzeby osobiste. Ten rodzaj konsumpcjonizmu krytykowała katolicka opinia publiczna, uznając, że te dziewczęta „urody swojej rzeczywiście w ten sposób nie podkreślają, ale właśnie ją przekreślają...” (Dmochowska 1938). Miesięcznik kobiecy „Własnymi siłami” wskazywał, że chęć przypodobania się ubiorem to przekleństwo córek wiejskich. Wskazywano, że to produkty „nie dla naszych warunków i nie na nasze kieszenie. Towar, tak zwany modny, to marnota, źle zrobiona, z wybrakowanego surowca, nic nie wara” (A.K. 1936). Z artykułu można wyczytać, że zmiany już zaszły i ciężko będzie oczekiwać, by „nasze panny ubierały się w samodzielne spodniczki i gorsety, których nie mają i które (nie wstydzmy się sobie przyznać) niewiele pań umiałoby sobie ładnie przyozdobić”. Redakcja postuluje, by dziewczęta ubierały się przyzwoicie, to znaczy: „sukienka średnio długa, warkocze długie, gładko zaplecione, nie krótkie, przypalone fryzowaniem loki”. Taki strój ma określać „skromną i wdzięczną w zachowaniu i postaci” „polską dziewczynę” (A.K. 1936). Tarnów pod tym względem był więc miastem, w którym dziewczęta o wiele częściej i bardziej niż w większych ośrodkach mogły być poddawane nie tylko ocenie, ale i kontroli. Ubierając się po swojemu i „ulegając” modzie, dziewczęta nie tylko stawiały opór społecznym oczekiwaniom, ale podkreślały własną autonomię.

KONKLUZJE

Jakkolwiek w międzywojennym Tarnowie olbrzymią rolę w kształtowaniu wyborów życiowych dziewcząt i młodych kobiet nadal odgrywał świat wartości tradycyjnych, analiza różnych źródeł odsłania poszerzanie się pola dla ich sprawczości. Dziewczęta z różnych środowisk i warstw w coraz większym zakresie w różnych obszarach życia prywatnego i publicznego walczyły o autonomię, nie tylko stosując strategie buntu i oporu, ale i korzystając z możliwości, jakie podsuwały agendy nowoczesnie zorganizowanego miasta. Sprawczość tak ujęta przejawiała się głównie w mikrodziałaniach. Zakres tych działań był jednak mocno limitowany przez opierającą się modernistycznym przemianom zanurzoną w myśleniu o tradycyjnym porządku wyobraźnię opinii publicznej.

Istotny kontekst stanowiły procesy demokratyzacji i indywidualizacji. Dziewczęta dzięki edukacji na poziomie średnim czy zaangażowaniu w działalność różnorodnych organizacji młodzieżowych miały możliwość poznania rozmaitych form zachowań społecznych. Wychowanie patriotyczne obejmowało zarówno dziewczęta z rodzin katolickich, jak i żydowskich. Zasygnalizowany tu w kilku momentach wpływ organizacji na świadomość polityczną młodzieży żeńskiej wymaga jednak odrębnych badań, podobnie jak znacząca w przemianach zachodzących w ciągu międzywojnia rewolucja technologiczna i związany z nią coraz łatwiejszy dostęp do nowych wówczas środków masowego przekazu — zwłaszcza kina. Analizie szczegółowej należałoby również poddać praktyki czytelnicze. Zdarzało się ponadto, że impulsy do zmiany płynęły z otoczenia opiekunów wspierających poszerzanie pola autonomii dziewcząt. Procesy modernizacyjne i emancypacyjne mogły być wreszcie, choć nie musiały, wzmacniane przez migracje dziewcząt do większych ośrodków w Polsce, a często również i zagranicę, co jednak wymaga podjęcia osobnych badań wykraczających poza ramy przyjęte w niniejszym artykule.

BIBLIOGRAFIA

- A.K., 1936, *Modne stroje*, „Własnymi siłami”, nr 5, s. 2.
- Bettie Julie, 2014, *Women without Class. Girls, Race, and Identity*, University of California Press, Berkley.
- Bogu..., 1989, *Bogu, ojczyźnie, człowiekowi. Stefania Łącka we wspomnieniach świadków jej życia i na tle jej własnych artykułów, korespondencji i zapisów*, Jan Marszałek (red.), Michalineum, Warszawa.
- Bourdieu Pierre, 2005, *Dystynkcja. Społeczna krytyka władzy sądenia*, tłum. Piotr Biłos, Scholar, Warszawa.

- Bruce Emily C., 2014, *Reading German Girlhood. Louise Tilly and the Agency of Girls in European History*, „Social Science History”, t. 38, nr 1–2, s. 97–103.
- Callinicos Alex, 2009, *Making History. Agency, Structure, and Change in Social Theory*, Haymarket Books, Chicago.
- Chyra-Rolicz Zofia, 2013, *Związki ruchu emancypacji kobiet ze spółdzielczością na ziemiach polskich przed 1939 r.*, Spółdzielczy Instytut Badawczy, Warszawa.
- Clegg Sue, 2006, *The Problem of Agency in Feminism: A Critical Realist Approach*, „Gender and Education”, t. 18, nr 3, s. 309–324.
- Croner Else, 1937, *Nowoczesne wychowanie dziewcząt*, Księgarnia R. Szweitzera, Lwów.
- Czapliński Władysław, 1982, *Szkoła w młodych oczach*, Wydawnictwo Literackie, Kraków.
- Dmochowska Maria, 1938, *Wychowanie córek. Godność kobiety...*, „Własnymi siłami”, nr 3, s. 2.
- Dufrat Joanna, 2013, *Dyskusje wokół „nowego typu kobiety-obywatelki” w Drugiej Rzeczypospolitej* w: Anna Landau-Czajka, Katarzyna Sierakowska (red.), *Procesy socjalizacji w Drugiej Rzeczypospolitej 1914–1939* [Metamorfozy Społeczne, 7], Instytut Historii PAN, Warszawa, s. 105–121.
- Dufrat Joanna, 2020, *W okresie powolnej modernizacji. Kobieta w II Rzeczypospolitej — próba bilansu*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne”, 147, z. 2, s. 811–822.
- Dutkova Renata, 1995, *Żeńskie gimnazja Krakowa w procesie emancypacji kobiet (1896–1918)*, Instytut Historii Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Dzieje kobiet...*, 2014, *Dzieje kobiet w Polsce*, Krzysztof A. Makowski (red.), Wydawnictwo Nauka i Innowacje, Poznań.
- Giddens Anthony, 2003, *Stanowienie społeczeństwa. Zarys teorii strukturacji*, tłum. Stefan Amsterdamski, Zysk i S-ka, Warszawa.
- Girlhood*, 2010, *Girlhood. A Global History*, Jennifer Helgren, Colleen A. Vasconcellos (red.), Rutgers University Press, New Brunswick.
- Gołębiowski Jerzy, 1983, *Ziemia Tarnowska w okresie Drugiej Rzeczypospolitej*, w: *Tarnów. Dzieje miasta i regionu*, t. 2, *Czasy rozbiorów i Drugiej Rzeczypospolitej*, Feliks Kiryk, Zygmunt Ruta (red.), Urząd Miejski w Tarnowie, Tarnów, s. 409–475.
- Halls Amy, Uprichard Emma, Jackson Clare, 2017, *Changing Girlhoods — Changing Girl Guiding*, „The Sociological Review”, t. 66, nr 1, s. 257–272.
- GUS, 1938, *Drugi powszechny spis ludności z dn. 9 XII 1931 r. woj. krakowskie bez miasta Krakowa*. Statystyka Polski. Seria C. z. 88, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa.
- Hausen Karen, 2010, *Porządek płci. Studia historyczne*, tłum. Justyna Górny, Neriton, Warszawa.
- Jackson Carolyn, Tinkler Penny, 2007, *“Ladettes” and “Modern Girls”: “Troublesome” Young Femininities*, „The Sociological Review”, t. 55, nr 2, s. 251–272.
- Jakubiak Krzysztof, 1997, *Współdziałanie rodziny i szkoły w pedagogice II Rzeczypospolitej*, Wydawnictwo Uczelniane WSP w Bydgoszczy, Bydgoszcz.
- Johnson Walter, 2003, *On Agency*, „Journal of Social History”, t. 37, nr 1, s. 113–124.
- Jordanowa Maria, 1937a, *W świecie i u nas*, „Własnymi siłami”, nr 2, s. 1.
- Jordanowa Maria, 1937b, *Z życia organizacji Kobiet Katolickich*, „Własnymi siłami”, nr 6, s. 4.
- Kałwa Dobrochna, 2001, *Kobieta aktywna w Polsce międzywojennej. Dylematy środowisk kobiecych*, Uniwersytet Jagielloński, Kraków.
- Kempa Grażyna, 1996, *Edukacja kobiet i dziewcząt śląskich*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.

- Kierońska-Potępa Józefa, 1989, *Kraj lat dziecińczych*, w: Stanisław Potępa (red.), *Księga tarnowskich wspomnień*, Towarzystwo Przyjaciół Ziemi Tarnowskiej, Tarnów, s. 45–66.
- Kijek Kamil, 2020, *Dzieci modernizmu. Świadomość, kultura i socjalizacja polityczna młodzieży żydowskiej w II Rzeczypospolitej*, Austeria, Kraków–Budapeszt.
- Koditschek Theodore, 2002, *The Gendering of the British Working Class*, „Gender & History” t. 9, nr 2, s. 333–363.
- Kolasa-Nowak Agnieszka, 2020, *Sprawczość i przeszłość w socjologicznych analizach polskiego społeczeństwa*, „Studia Socjologiczne”, nr 3, s. 79–105.
- Kotlarska Maria, 1933, *Dlaczego powinniśmy zapisywać się do szkoły zawodowej?*, „Hasło”, nr 30, s. 2.
- Kotowski Robert, 2013, *Dziewczęta w mundurkach. Młodzież żeńska szkół średnich w Polsce w latach 1918–1939*, Muzeum Narodowe w Kielcach, Kielce.
- Kronika, 1927, „Hasło”, nr 6, s. 3.
- Księga protokołów...*, 1919, *Księga protokołów konferencyjnych i spraw szkolnych Prywatnego Seminarium Nauczycielskiego Żeńskiego im. bł. Kingi w Tarnowie*, Archiwum Narodowe w Krakowie Oddział w Tarnowie, 33/244/41.
- Księga protokołów...*, 1934, *Księga protokołów posiedzeń Rady Pedagogicznej Prywatnej Szkoły Zawodowej Żeńskiej przy szkole im. Konopnickiej w Tarnowie. 1925–1933*, Archiwum Narodowe w Krakowie Oddział w Tarnowie, 33/491/1.
- Kuciel-Frydryszak Joanna, 2018, *Służące do wszystkiego*, Marginesy, Warszawa.
- Landau-Czajka Anna, 2015, *Socjalizacja obywatelska dzieci i młodzieży*, w: Włodzimierz Mędrzecki, Janusz Żarnowski (red.), *Spółczeństwo międzywojenne. Nowe spojrzenie* [Metamorfozy Społeczne, 10], Instytut Historii PAN, Warszawa, s. 137–165.
- Landau-Czajka Anna, Sierakowska Katarzyna (red.), 2013, *Procesy socjalizacji w Drugiej Rzeczypospolitej 1914–1939* [Metamorfozy Społeczne, 7], Instytut Historii PAN, Warszawa.
- Małek Agnieszka, 2013, *Wychowawcze kształtowanie płci w poradnikach dla rodziców z okresu Drugiej Rzeczypospolitej w: Anna Landau-Czajka, Katarzyna Sierakowska, Procesy socjalizacji w Drugiej Rzeczypospolitej 1914–1939* [Metamorfozy Społeczne, 7], Instytut Historii PAN, Warszawa, s. 215–231.
- Markowska Laura, 1939, *W służbie miłości ojczyzny. Jak organizować obronę przeciwlotniczą?...*, „Własnymi siłami”, nr 5, s. 4.
- „Maryna”, 1938, *Joanna wpadła*, nr 9, s. 10–11.
- McRobbie Angela, 1978, *The Culture of Working Class Girls*, w: Angela McRobbie (red.), *Feminism and Youth Culture*, Routledge, New York, s. 44–66.
- McRobbie Angela, Garber Jenny, 1991, *Girls and Subcultures*, w: Angela McRobbie, *Feminism and Youth Culture: From “Jackie” to “Just Seventeen”*, Unwin Hyman, Boston, s. 1–15.
- Mędrzecki Włodzimierz, 2002, *Młodzież wiejska na ziemiach Polski centralnej 1864–1939. Procesy socjalizacji*, Wydawnictwo DiG, Warszawa.
- Mędrzecki Włodzimierz, 2011, *Jednostka — społeczeństwo — państwo w XX wieku*, w: Włodzimierz Mędrzecki (red.), *Autonomia jednostki w Europie i w Polsce. Od XVII do XX wieku*, Instytut Historii PAN, Warszawa, s. 83–101.
- Mędrzecki Włodzimierz, 2019, *Spółczeństwo*, w: Włodzimierz Mędrzecki, *Wokół nowej syntezy dziejów Drugiej Rzeczypospolitej* [Metamorfozy Społeczne, 22], Instytut Historii PAN, Warszawa, s. 135–142.

- Miąso Józef, 1992, *Kształcenie dziewcząt w Drugiej Rzeczypospolitej*, w: Anna Żarnowska, Andrzej Szwarc (red.), *Kobieta i edukacja na ziemiach polskich w XIX i XX w.*, t. 2, cz. 2, Wydawnictwo DiG, Warszawa, s. 42–62.
- Mierzecki Władysław, 1995, *Praca zarobkowa kobiet w środowisku robotniczym w Polsce międzywojennej*, w: Anna Żarnowska, Andrzej Szwarc (red.), *Kobieta i edukacja na ziemiach polskich w XIX i XX wieku*, t. 2, cz. 1, Wydawnictwo DiG, Instytut Historyczny Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa, s. 177–219.
- Mitchell Claudia, Reid-Walsh Jacqueline, Kirk Jackie, 2008, *Welcome to This Inaugural Issue of Girlhood Studies*, „*Girlhood Studies: An Interdisciplinary Journal*”, t. 1 (1), s. vii–xv.
- Modern Girl...*, 2008, *The Modern Girl Around the World. Consumption, Modernity, and Globalization*, Alys Eve Weinbaum i in. (red.), Duke University Press, Durham–London.
- Moruzi Kristine, 2012, *Constructing Girlhood through the Periodical Press, 1850–1915*, Ashgate, Farnham.
- Perkowska Urszula, 1994, *Studentki Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1894–1939. W stulecie immatrykulacji pierwszych studentek*, Secesja, Kraków.
- Piechotka Maria, 2013, „Album rodzinny subiektywny (tylko do użytku rodzinnego)”, Warszawa [rękopis].
- Pietrzak Michał, 2000, *Sytuacja prawna kobiet w II Rzeczypospolitej* w: Anna Żarnowska, Andrzej Szwarc, *Równe prawa i nierówne szanse. Kobiety w Polsce międzywojennej*, Wydawnictwo DiG, Warszawa, s. 77–91.
- Piotrowska-Marchewa Monika, 2020, *Nauczycielki ludowe. Uwarunkowania pracy kobiet w publicznej oświacie powszechnej Polski międzywojennej*, „*Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych*”, t. 81, s. 343–359.
- Renz Regina, 2008, *Kobieta w społeczeństwie międzywojennej Kielecczyzny. Dom — praca — aktywność społeczna*, Wydawnictwo Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego Jana Kochanowskiego, Kielce.
- Rogosińska Anna, 2001, *Szkoły Sióstr Urszulanek w Tarnowie w latach 1877–1953*, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin.
- Samsel Agata, 2009, *Rodzina jako środowisko wychowawcze w okresie Drugiej Rzeczypospolitej*, „*Przegląd Historyczno-Oświatowy*”, t. 52, nr 1–2, s. 29–49.
- Schrum Kelly, 2004, *Some Wore Bobby Sox: The Emergence of Teenage Girls' Culture, 1920–1945*, Palgrave Macmillan, London.
- Shelton Beth Anne, 2006, *Gender and Unpaid Work*, w: Janet Saltzman Chafetz (red.), *Handbook of Sociology of Gender*, Springer, New York, s. 375–390.
- Sierakowska Katarzyna, 2003, *Rodzice, dzieci, dziadkowie. Wielkomięjska rodzina inteligentka w Polsce 1918–1939*, Wydawnictwo DiG, Warszawa.
- Sierakowska Katarzyna, 2019, *Role płci w mikrostrukturach społecznych*, w: Włodzimierz Mędrzecki (red.), *Wokół nowej syntezy dziejów Drugiej Rzeczypospolitej [Metamorfozy Społeczne, 22]*, Instytut Historii PAN, Warszawa, s. 143–157.
- Sierakowska Katarzyna, 2020, *Ewolucja czy rewolucja? Przemiany rodziny na ziemiach polskich w pierwszej połowie XX wieku. Wybrane aspekty*, „*Prace Historyczne*”, nr 147 (4), s. 823–837.
- Sierakowska Katarzyna, 2021, *Dyskusje o wpływie wojny na emancypację kobiet w prasie kobiecej dwudziestolecia międzywojennego*, „*Dzieje Najnowsze*”, t. 52, nr 1, s. 41–53.

- Simche Zdzisław, 1930, *Tarnów i jego okolica. Wydano ku uczczeniu sześćsetnej rocznicy założenia miasta Tarnowa*, Gmina Miasta Tarnowa, Tarnów.
- Sprawozdanie..., 1920, *Sprawozdanie roczne z działalności szkoły za rok szkolny 1919/1920. Zespół Szkół Ekonomiczno-Gastronomicznych im. Józefa Piłsudskiego w Tarnowie*, Archiwum Narodowe w Krakowie Oddział w Tarnowie, 33/752/241.
- Stańczak-Wiślicz Katarzyna, 2013, *Socjalizacja do roli nowoczesnej żony i matki na łamach pism kobiecych okresu dwudziestolecia międzywojennego*, w: Anna Landau-Czajka, Katarzyna Sierakowska (red.), *Procesy socjalizacji w Drugiej Rzeczypospolitej 1914–1939* [Metamorfozy Społeczne, 7], Instytut Historii PAN, Warszawa, s. 233–248.
- Stańczak-Wiślicz Katarzyna, 2020, „...być dziewczyną”. *Wychowanie, dorastanie i edukacja dziewcząt*, w: Katarzyna Stańczak-Wiślicz, Piotr Perkowski, Małgorzata Fidelis, Barbara Klich-Kluczevska (red.), *Kobiety w Polsce. 1945–1989. Nowoczesność. Równouprawnienie. Komunizm*, Universitas, Kraków, s. 217–290.
- Stf. Ż., 1928, *Kobiety w ruchu wyborczym*, „Hasło”, nr 2, s. 1.
- Szczygieł Ryszard, 2016, *Miasta prywatne w Polsce od XIV wieku do 1772 roku — chronologia lokacji, właściciele, pełnione funkcje*, „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych”, t. 77, s. 13–45.
- Szpak Ewelina, 2021, *Nowoczesność, równouprawnienie, komunizm* [recenzja: Katarzyna Stańczak-Wiślicz, Piotr Perkowski, Małgorzata Fidelis, Barbara Klich-Kluczevska, *Kobiety w Polsce 1945–1989*], „Polska 1944/45–1989. Studia i Materiały”, t. 19, s. 291–298.
- Szwarc Andrzej, 1995, *Aspiracje edukacyjne i zawodowe kobiet w środowiskach inteligencji Królestwa Polskiego u schyłku XIX w.*, w: Anna Żarnowska, Andrzej Szwarc (red.), *Kobieta i edukacja na ziemiach polskich w XIX i XX wieku*, t. 2, cz. 1, Wydawnictwo DiG, Instytut Historyczny Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa, s. 71–80.
- Tarnów..., 1983, *Tarnów. Dzieje miasta i regionu*, t. 2, *Czasy rozbiorów i Drugiej Rzeczypospolitej*, Feliks Kiryk, Zygmunt Ruta (red.), Urząd Miejski w Tarnowie, Tarnów.
- Tilly Louis A., Scott Joan W., 1978, *Women, Work, and Family*, Holt, Rinehart and Winston, New York.
- Urbanik-Kopeć Alicja, 2018, *Anioł w domu, mrówka w fabryce*, Krytyka Polityczna, Warszawa.
- Walczewska Sławomira, 1999, *Damy, rycerze i feministki. Kobięcy dyskurs emancypacyjny w Polsce*, eFKA, Kraków.
- Wapiński Roman, 1991, *Pokolenia II Rzeczypospolitej*, Ossolineum, Wrocław.
- Wielecki Krzysztof, 1990, *Społeczne czynniki tożsamości pokoleniowej młodzieży*, „Studia Socjologiczne”, nr 1–2, s. 61–82.
- Wierzchołska Agnieszka, 2013, *Relations between the Bund and the Polish Socialist Party from a Micro-historical Perspective: Tarnów in the Interwar Period*, „East European Jewish Affairs”, t. 43, nr 3, s. 297–313.
- Wilk Marcin, 2021, *Młodzież międzywojennego miasta w świetle prasy lokalnej. Przypadek Tarnowa*, „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych”, t. 82, s. 185–215.
- Włodek Roman, 2013, *100 lat Marzenia. Historia kina w Tarnowie*, Tarnowskie Centrum Kultury, Tarnów.
- Zieliński Konrad, 2013, *Uwiedzeni, zmanipulowani, zdesperowani? Młodzież komunistyczna w Drugiej Rzeczypospolitej*, w: Anna Landau-Czajka, Katarzyna Sierakowska (red.), *Procesy socjalizacji w Drugiej Rzeczypospolitej 1914–1939* [Metamorfozy Społeczne, 7], Instytut Historii PAN, Warszawa, s. 67–92.

- Żarnowska Anna, 1994, *Prywatna sfera życia rodzinnego i zewnętrzny świat życia publicznego — bariery i przenikanie (przełom XIX i XX wieku)*, w: *Kobieta i świat polityki. Polska na tle porównawczym w XIX i w początkach XX wieku*, Wydawnictwo DiG, Instytut Historyczny Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa, s. 5–28.
- Żarnowska Anna, 1995a, *Aspiracje oświatowe kobiet w rodzinach robotniczych w Królestwie Polskim na przełomie XIX i XX w.*, w: Anna Żarnowska, Andrzej Szwarc (red.), *Kobieta i edukacja na ziemiach polskich w XIX i XX wieku*, t. 2, cz. 1, Wydawnictwo DiG, Instytut Historyczny Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa, s. 91–114.
- Żarnowska Anna, 1995b, *Kierunki aktywności zawodowej kobiet w Polsce w XX wieku (do 1939 r.)*, w: Anna Żarnowska, Andrzej Szwarc (red.), *Kobieta i edukacja na ziemiach polskich w XIX i XX wieku*, t. 2, cz. 1, Wydawnictwo DiG, Instytut Historyczny Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa, s. 161–175.
- Żarnowska Anna, 2000, *Praca zarobkowa kobiet i ich aspiracje zawodowe w środowisku robotniczym i inteligentnym na przełomie XIX i XX wieku*, w: Anna Żarnowska, Andrzej Szwarc (red.), *Kobieta i praca. Wiek XIX i XX*, Wydawnictwo DiG, Warszawa, s. 29–52.
- Żarnowska Anna, Andrzej Szwarc, 2000, *Równe prawa i nierówne szanse. Kobiety w Polsce międzywojennej*, Wydawnictwo DiG, Warszawa.
- Żarnowska Anna, Andrzej Szwarc, 2004, *Kobieta i małżeństwo. Społeczno-kulturowe aspekty seksualności. Wiek XIX i XX*, Wydawnictwo DiG, Warszawa.
- Żychowska Maria, 1983, *Organizacje młodzieżowe w Tarnowie*, w: Feliks Kiryk, Zygmunt Ruta (red.), *Tarnów. Dzieje miasta i regionu*, t. 2: *Czasy rozbiorów i Drugiej Rzeczypospolitej*, Urząd Miejski w Tarnowie, Tarnów, s. 526–547.
- Żychowska Maria, 1992, *Harcerstwo Ziemi Tarnowskiej 1910–1939*, Tarnowskie Towarzystwo Kulturalne, Tarnów.

AGENCY IN RESEARCH INTO THE SOCIAL HISTORY OF GIRLS. INTERWAR TARNÓW AS AN EXAMPLE

Marcin Wilk
(Institute of History PAS)

Abstract

The aim of the article is to answer the question of how girls could have agency in interwar Tarnów. The analysis of discourses framing how these girls functioned was preceded by an attempt to define the social structure and its transformations in the city between the wars. The source base included selected issues of periodicals published in Tarnów at the time, concerning local issues, school protocols, as well as statistical data and personal documents. The research adopted a microhistorical perspective and focused on selected aspects of everyday life. Girlhood studies constituted the methodological framework. Although the world of traditional values played an enormous role in shaping the life choices of girls and young women in interwar Tarnów, it is noticeable that girls from different groups increasingly expanded their scope of autonomy. Their agency was mainly manifested in micro-activities, while the processes of democratisation and individualisation were a significant context.

key words: historical sociology, social history, girlhood studies, interwar Poland, gender, agency

słowa kluczowe: socjologia historyczna, historia społeczna, studia nad dziewczętami, międzywojenna Polska, płć kulturowa, sprawczość